

ИЗУЧАВАНЕТО НА ЧУЖДИ ЕЗИЦИ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Мария Мицкова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. Настоящата статия представя една историческа гледна точка върху преподаването на чужди езици и навлизането на чуждоезиковото обучение в България през Възраждането. Анализира мненията и възгледите на български издатели, книжовници и учители по темата, публикувани в предговори на книги между 30-те и 70-те години на XIX в.

Въпросът за нуждата от изучаване на чужди езици през Възраждането е свързан не само с идеята за межкултурната комуникация в рамките на многоезичната Османска империя и в по-широкия европейски хоризонт, но и с развитието на българската филологическа мисъл. В този контекст, интелектуализацията и интернационализацията, като две от основните цели при изграждането на българския книжовен език, се осъзнават като важно условие в процеса на култивирането, стандартизацията и изграждането на високия престиж на книжовния език.

Ключови думи: чуждоезиково обучение; Българско възрождане; история на българските езиковедски изследвания; България през XIX век

Всеизвестен е фактът, че на битово ниво възрожденският човек е многоезичен (in: Nikolova, 2004; Videnov, 2005 etc.). Поставен в балканския контекст на една мултикултурна империя без географски граници между отделните езици и народи, той участва в една сложна и специфична комуникативна ситуация, в която се включват и гръцкият, и турският език. С напредването на XIX век и задълбочаването на модернизационните процеси, с постепенното отваряне на хоризонтите, които бавно довеждат до промяна на перспективите и стремеж към следване на европейския пример, назрява моментът за теоретизиране или най-малкото за обосноваване на необходимостта и практическата полза от изучаването на чужди езици и от въвеждането им в българската образователна система.

Във възрожденските предисловия дискусиите около този проблем започват още в началните десетилетия на XIX век със спора около мястото на гръцкия език в българското образование и въпросите, свързани с чистотата на езика и отстраняването на гледаните вече като непrestiжни турски и разговорни гръцки думи.

За гръцките възпитаници като Неофит Рилски, К. Фотинов и Р. Попович или за основателя на първото елино-българско училище Ем. Васкидович просвещението на българите задължително е свързано с елинската култура и гръцкия език. За тях именно гръцкият език е проводник на настъпващото ново и посредник за навлизането в тъй желания образован свят. Както казва Попович в предговора на своята „Христоития“:

„Греческию треба (...) да дои и пои сегишните и последните млади отрасли с пресладкото си млеко, както е поило преди толкова векове и нейните си странни толкова езикци и племена, и да бъде един изряден учител и наставник, както е учил и наставлявал донине и всегда всичките просветени народи (Lekov, 1992: 76).

Преобразуванията, настъпили в обществения и икономическия живот след Кримската война (1853 – 1856), откриването на множество светски училища и увеличаването на броя на образованите хора променят предпочитанията на българската общественост по отношение на изучаваните чужди езици. Гръцкият език е изгубил своята тежест и българските любослови с възторг установяват факта, че в „тая епоха гръцкият език намери за пръв съперник българския език и тъй хвана да изгубва важността си и да ся сабаря сам от себе си“ (Veliev, 1860: 3). През втората половина на XIX в. погледът на българина е излязъл извън пределите на Балканите, а новата културно-езикова ситуация променя приоритетите. Ето защо изучаването на чужди езици се разглежда като най-краткия път към Европа. Тези процеси отбелязва А. Пастори в предговора на своята българо-италианска граматика (1862):

„Когато захващах нареждането на тая „Българско-италианска граматика предвиждах слабостта си, но като видях изведнъж и ревността на българския народ към просвещението си, мислях, че не ща сбъркам, ако му поклана (посвета – бел. моя, М. М.) една кратка книга, която да му показва един кратък път, чрез който да дойде един странен език, праведно наречен „хубавата сестра“ на французки език, а това е италиански език“ (Lekov, 1992: 226).

Основният фактор при избора на чуждия език задължително се явява преситното положение, което той заема в останалите страни. Прагматизмът е предостъпил мястото си на авторитетността. П. Оджаков визира ситуацията в предговора на своето „Практическо наставление в френски език“ от 1863 г. по следния начин:

„Френски език е сега начело в Европа и почти в целия свет. Нашите младежи, кѣту от сами себе си познаха, че е нужно изучаването на тойзи общодипломатически език, та затова са впуснаха по възможността си да му станат притежатели“ (Lekov, 1992: 241).

През същата година Ив. Чорапчиев и В. Марков изразяват аналогично схващане по отношение на френския език в своя самоучител „Скороучящий французин или Сигурен и лесен учител, чрез когото един човек да може за малко време да са научи да говори, да пише и да чете французски“ (1863):

„Французкий язык, който днес е повече приял общо влияние в цяла Европа и ся почита като един най-политически език, същото почти влияние полегка-легка почна да ся ражда и по нашити страни. Затова като познаваме нуждата, която имат нашите младежи от леснотията в изучаването му, помисляхме, че колко-годе щем ги улесним с тоя наш твърде малък трудец“ (Lekov, 1992: 242).

От една страна, подобни възгледи и оценки свидетелстват за високите цели, които се поставят пред българското образование, за да бъде то адекватно както на собствената социокултурна действителност, така и на изискванията за съотнесимост с европейските тенденции. От друга страна, те документират процесите в развоя на книжовния език и неговото функционално разслоение. В случая френският език, освен като „най-политически“ и „общодипломатически език“, е осъзнаван като необходим инструмент в межкултурната комуникация на над-ежедневно ниво, като носител на новия европейски дух – онзи интелектуален и културен компонент на образования европейски гражданин, с когото българинът се сравнява и се стреми да се асоциира (Vesselinov, 2003: 64). Този факт никак не е случаен, тъй като, както споменава Д. Веселинов, от всепризнат дипломатически език френският език се превръща в *lingua franca* в европейското езиково пространство, който открива пътя към познанието и постиженията на XIX в. (Vesselinov, 2003: 64).

През третата четвърт на XIX в., когато борбата за независима българска църква е в своята финална фаза, а националното самосъзнание търси пътища за политическо освобождение и създаване на независима българска държава, въпросът с присъствието на османотурския език в българската езиково-културна ситуация придобива нови измерения. Неслучайно през 60-те и 70-те години на XIX в. са издадени редица помагала и учебници по османски и турски език, както и един турско-български речник. В разбиранията на част от обществениците и книжовниците от този период владението на официалния език е предимство, благодарение на което българите могат да общуват с държавата, да представят своите проблеми и прошения, а от друга страна, открива възможност да участват във вътрешния живот на империята. Тази прагматична гледна точка към въпроса предоставя Нестор Марков в предисловието на своята „Граматика за турский язык“ (1871):

„ако наший народ има нужди за развивание в учебно отношение, то едната от тях е нуждата за изучаването на така наречений Османский язык. Ако сми, така да ся кажи, призвани от времето и правителството на повисок степен за граждански живот, то голяма нужда е да ся запознаим много по добре с тоя правителствен язык, на когото доброто изучавание изискат нашите лични и граждански интереси. Правилното изучавание на тоя официален язык още в училищата, ще ни повика да разглеждами и разумеими законите дръжавни, споряд които трябва да ся съобразяваме“ (Markov, 1871: 2).

Няколко години по-късно същият Н. Марков в предговора на второто издание на граматиката си, говорейки за ползата от изучаването, турския език, поставя

своите сънародници на „равни нога“ с останалите народи в империята и извежда формулата: „Ние, Българите, съотечественици с Турците, владетелний народ в Османската държава, поставени на реда за граждански живот (обществен живот – бел. моя, М. М.) между другите народи в Турция“ (Markov, 1874: III). Изказванията като това, освен че свидетелстват за нарасналото национално самочувствие и за завършване на процесите на конструиране на българската нация в последното десетилетие преди Освобождението, отразяват неизбежността на историческия момент, в който времето за поемане на политическа отговорност за държавно управление постепенно назрява.

В предисловията, наред с въпроса за нуждата от изучаването на чужди езици като средство за цивилизоване на българина и повдигане на неговия социален и интелектуален статус, намира място и въпросът за **методиката и технологията на изучаване и преподаване на чужд език** – за начините, по които той се вписва не само в българската образователна система, но и в българската езикова реалност от 20-те – 70-те години на XIX в., в контекста и в съотношението с обучението на роден и по роден език. Една от водещите идеи в този процес, настанила се в общественото пространство още от първата половина на XIX век, е свързана с разбирането, че изучаването на чуждия език трябва да следва изучаването на родния. През 1837 Р. Попович взема отношение по проблема, като констатира:

„Обаче нинешни някои си ревнителите думат, че първо треба един юноша да са научи отеческият и поместният свой язык, па после да са учи други язици“ (Lekov, 1992: 74).

Подобно е становището и на Ив. Богоров:

„Още са помъчихме и я гудихме на един такъв начин, какъвто да бъде сличена с редът чуждостранни словници, че като научи нея първом едно дете, сетне да му е лесно изучаването на други чужди язици“ (Bogorov, 1848: 1).

Представата, че владееенето на граматиката на родния език е задължителна предпоставка за успешното изучаване на чужд език, се налага във филологическите и педагогическите разбирания до средата на века (Valchev, 2008: 129). Това разбиране е напълно в унисон с търсенията на едно време, в което на бял свят се появяват първите граматики – по същността си не само учебни помагала, но и описания на един език, на който тепърва му предстои да бъде окончателно кодифициран и стандартизиран. В тази си функция те се явяват като инструменти за защита и утвърждаване на родния език, като документи за порасналия му престиж и за осъзнатото му значение като средство за национално сплотяване и идентификация. За българските строители и ревнителите на новия книжовен език неговото устройство и „облагородяването“ му се превръщат в първостепенна грижа, т. е. в ценностната скала изграждащият се национален език заема водещо положение в сравнение с чуждия.

През третата четвърт на XIX в. се утвърждава мнението за утилитарната стойност от познаването и владееенето на чужди езици. Ето защо в предисловията на

учебниците и речниците по чужд език все по-често се обръща внимание на самата технология на преподаването и съответно усвояването му. Върху този проблем разсъждава И. Найденов например. В предговора на изданието в Цариград „Францушко-български разговорник“ (1858) той описва изучаването на чуждия език като поредица от постепенни стъпки, вследствие на които се надгражда знание:

„Затуй, както малките деца учат от майките си най-напред по-нуждните и по-простите думи, тъй и ний кога ще учиме чужди език трябва първо да научиме по-нуждните на тоя език като прочит, писмо, произношение и др. И то е ясно, че тъй като зафаниме, стапваме по-основателно и можем да достигнем истинното си намерение, щото за малко време да имаме готово по-нуждното за говоряне и писане вещество“ (Lekov, 1992: 186).

В съответствие с основните принципи и идеи, заложили в учебните програми, в които трайно се настанява обучението по чужд език, както и с образователните нужди „според сегашната потреба на нашите училища“ (Роров, 1870: III), през следващите две десетилетия се публикуват десетки пособия за изучаването на различни балкански и европейски езици – буквари, граматики, речници, разговорници, самоучители. Властващото мнение е, че чуждите езици (особено френският) благоприятстват за формирането на собствения ни книжовен език, защото познанието на чуждия език е средство за разширяване на общата филологическа и културна компетентност на българина (Guetova, 2005: 59). Този е доводът, който излага Стефан Попов в началните страници на своето помагало по френски език (1870):

„Позната е вече ползата от изучаването на Французкият език и в нашите училища. Освен другите ползи, които ний придобиваваме чрез познанието на този дипломатически и толкова разпространен език, служи ни още за по-лесно и по-скорошно развитие на нашата книжевност“ (Роров, 1870: III).

Същия аргумент изтъква и В. Берон в предисловието на „Първа българско-немска граматика“ (1868). За него изучаването на чуждия език е не само запознаване с граматическите му правила, но и с чуждата култура, с „особено-свойствен дух“, който ще развие и обогати българина в нравствено отношение и ще спомогне в „обогатяването на народната ни Писменност в разнородни отношения“ (Beron, 1868: XII).

Поглеждайки чуждия език от тази нова перспектива, според която преимуществата от владението му вече нямат нужда от доказване, книжовниците и преводачите от периода намират за основателно в своите предговори да наблегнат на конкретните практически и методически насоки и препоръки и към преподавателите по чужд език, и към учениците. През 60-те и 70-те години на XIX в. авторите на български чуждоезикови буквари извеждат на преден план обучението по произношение, в което успешно вплитат овладяването на техниките за четене и за правопис (Vesselinov, 2003: 474). Това е тактиката, на която се облягат разсъжденията на Анастасия Узунова в предговора на изданието от книжарницата на

Хр. Г. Данов „Буквар за францускиот јазик“ (1875). Тя подробно разјаснува методиката на преподавање, съобразена с целите, задачите и ученичката аудиторија на конкретниот учебник:

„От првиот още урок, ученикот треба да напише буквите на дската и да ги прочете с висок глас пред учителя, којто строго внимава на произношението им. Учителот не треба никога да дозволува на ученика да пропусти урок без да го напише на дската, да го прочете с висок глас и в сѐто време да повторя и правилата на преминалите уроци. Ученика, освен кога пише и чете уроци, пред учителя, треба още и кога преговара сам, да го преговара с висок глас за да се упражнува и улеснува јазикот му. Едно од главните услови во изучавањето чуждите јазици е да се чете с висок глас. Да слушаат ушите какво казват устата“ (Uzunova, 1875: IV).

Сѐтиот подход следваат и други книжовници како Васил Манчев (Manchev, 1868) и Нестор Марков (Markov, 1875), за които правилното преподавање според специјално представените од нив наставления сѐ доведе до нај-добри резултати при овладувањето на чуждиот јазик. Освен останалите ползи од тоа знаење во последните предослободенски години се обрѝа внимание на фактот, че изучавањето на чужд јазик не само отвора вратите към културното общување со Европа, но и спомага за социјалното добрување на бугарите. Тази констатација се однесува нај-вече за османскиот (както вече беше споменато) и за френскиот јазик, којто се преврѝа во един од јазиците на документацијата, на социјалните и правните взаимоотношения и во тој смисъл на институционалното общување во самата османска држава (Guetova, 2005: 59). Тоа становиште сподели Н. Марков на пример во предговора на својата „Лексикологическа граматика за изучавање на францускиот јазик и стил“ (1875):

„Од Европските јазици, што се воведени во нашите училишта секој знае, че францускиот јазик држи прво место едно по богатството си друго по лесноста си. Тие, кои се трудат да учат тој јазик, целта е или да се ползуваат во научно отношение од богатата француска книжнина, или пѝк како добият и практическото да можат да влизат и занимаваат различни служби во отечеството ни“ (Markov, 1875: III).

Како учесници во процесот на интернационализација и интелектуализација на книжовниот јазик, филолозите од тоа поколение осъзнаваат **потенцијалот на чуждиот јазик за разширявање на изразните възможности на јазикот** и неговото стилистично разслојување, за обработувањето и обогатувањето му со нови средства чрез воведувањето и заемањето на научна терминологија и нова лексика, отговарајќи на современиот реалитет. По тој повод, представяјќи ползите од владеењето на френскиот јазик во предговора на својот „Словар Француско-Бугарско-Турскиот за нај-употребуваните думи“ (1868), составителите му Стефан Илиев и Димо Хранов казват:

„Особенно го препорѝуваме на учениците, што учат Францускиот јазик, којто занимава полно место по разработувањето на науките и искуствата“ (Iliev & Hranov, 1868: 1).

Българските двуезични и многоезични речници през Възраждането функционират не само като средство, подпомагащо изучаването на чужд език и разбирането на чуждоезичен текст. Удовлетворявайки тази потребност, те подпомагат изграждането на лексиката на книжовния език чрез превода на речниковото богатство на други езици, а също така стимулират процеса на нормативното ѝ устройство (Kyuvlieva, 1997: 184).

В заключение, изучаването на чужди езици през Възраждането и въвеждането им в българската образователна система, като проблем, засягащ възрожденската концепция за утилитарността на знанието в контекста на съотношението ‘свое – чуждо’, е тясно свързано и с развитието на българската филологическа мисъл. Чуждият език е осъзнаван не само като инструмент в межкултурната комуникация в рамките на многоезичната Османска империя, но и в по-широкия европейски хоризонт. В този контекст, интелектуализацията и интернационализацията, като две от основните цели при изграждането на българския книжовен език, се възприемат като важни стъпки в процеса на култивирането, стандартизацията и изграждането на високия престиж на книжовния език.

БЕЛЕЖКИ

1. Цитатите от възрожденските текстове се предават с осъвременен правопис, но със запазени граматични и пунктуационни особености.
2. Наред с оригиналните източници статията се опира и върху обнародваните през 1992 г. от Д. Леков възрожденски предисловия в сборника „Родолубивий и благоразумний народе болгарский“. Вж. Lekov, 1992.

ПЪРВИЧНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Богоров, Ив. (1848). *Първичка българска словница. Написа И. Андреов. Изваждане второ*. Истанбул: В тискарницата на Таддея Дивичиан.
- Илиев, С., Хранов, Д. *Словар Француско-Българско-Турский за най-употребяваните думи*. Русчук: В печатницата на Дунавската област.
- Манчев, В. (1868). *Методически буквар за французский язык*. Вена: У книгопечатницата на Л. Сомерова.
- Марков, Н. (1871). *Граматика за турский язык. Част I. Издание първо*. Русчук: Печатницата на Дунавската област.
- Марков, Н. (1874). *Граматика за турский язык*. Цариград: В печатницата на Д. Арамиана.
- Марков, Н. (1875). *Лексикологическа граматика за изучаване на французский язык и стил*. Пловдив: Книжарницата на Хр. Г. Данов.
- Попов, С. (1870). *Упражнения за граматическите правила на французский язык*. Русчук: Книгопечатницата на Дунавската област.

- Велиев, Ф. (1860). *Грамматика гръкобългарска*. Цариград: Книгопечатницата на А. Минасоглу
- Узунова, А. (1875). *Буквар за француският език*. Издава книжарницата на Х. Г. Данов в Пловдив, Русчук, Велес. Виена: Печатница на Българското отделение Янко С. Ковачев и сие.

ЛИТЕРАТУРА

- Гетова, Е. (2005). *Журналистически езици на Възраждането (българо – френски контексти)*. Велико Търново: Фабер.
- Кювлиева, В. (1997). *Българското речниково дело през Възраждането*. София: Марин Дринов.
- Леков, Д. (1992) *Родолюбивий и благоразумний народе болгарский. Възрожденски преговори. Книга първа 1806 – 1865*. София: Св. Кл. Охридски.
- Николова, Н. (2004). *Билингвизмът в българските земи през XV – XIX век*. Шумен: Константин Преславски.
- Вълчев, В. (2008) *Възрожденските граматики на българския език*. София: Св. Климент Охридски.
- Веселинов, Д. (2003). *История на обучението по френски език през Възраждането*. София: Св. Климент Охридски.
- Виденов, М. (2005). *Диглосията (С оглед на българската езикова ситуация)*. София: Марин Дринов.

PRIMARY SOURCES

- Bogorov, Iv. (1848). *Parvichka bulgarska slovnica. Napisa I. Andreov. Izvazhdenie vtoro*. Istanbul: V tiskarnicata na Taddeya.
- Iliev, S., Hranov, D. (1869). *Slovar Francusko-Bulgarsko-Turskiy za nay-upotrebyavanite dumi*. Ruschuyk: Pechatnicata na Dunavska oblast.
- Manchev, V. (1868). *Metodicheski bukvar za francuzkiy yazik*. Vena: U knigopechatnicata na L. Somerova.
- Markov, N. (1871). *Grammatka na turskiy yazik. Chyast I. Izdanie parvo*. Ruschuyk: Pechatnicata na Dunavska oblast.
- Markov, N. (1874). *Grammatika za turskiy yazik*. Carigrad: V pichatnicata na D Aramiana
- Markov, N. (1875). *Leksikograficheska gramatika za izuchavanie na francuzkiy yazik i stil*. Plovdiv: Knizharnicata na Hr. G. Danov.
- Popov, S. (1870). *Uprazhneniya za gramaticheskite pravila na francuckiyt yazik*. Ruschuyk: Knigopechatnicata na Dunavska oblast.
- Veliev, F. (1860). *Grammatika grakobulgarska*. Carigrad: Knigopechatnicata na A. Minasoglu

Uzunova, A. (1875). *Bukvar za francuskiy yazik. Izdava Knizharnicata na Hr. G. Danov v Plovdiv, Ruschuk, Veles*. Viena: Pechatnicata na Bulgarkoto otделение na Yanko S. Kovachev.

REFERENCES

- Guetova, E. (2005). *Zhurnalisticheskite ezici na Vazrazhdaneto (bulgaro-frenski konteksti)*. Veliko Tarnovo: Faber
- Kyuvlieva, V. (1997). *Bulgarskoto rechnikovo delo prez Vazrazhdaneto*. Sofia: Marin Drinov.
- Lekov, D. (1992). *Rodolyubiviy I blagorazumniy narod bolgarskiy. Bazrozhdenski predgovori. Kniga parva 1806 – 1865*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- Nikolova, N. (2004). *Bilingvizmat v bulgarskite zemi prez XV – XIX vek*. Shumen: Konstantin Preslavki.
- Valchev, V. (2008). *Vazrozhdenskite gramatiki na bulgarskiya ezik*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- Vesselinov, D., 2003. *Istoria na obuchenieto po frenski ezik prez Bazrazhdaneto*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- Videnov, M. (2005). *Diglosiyata (S ogled na bulgarskata ezikova situaciya)*. Sofia: Marin Drinov.

TEACHING AND LEARNING FOREIGN LANGUAGE DURING THE BULGARIAN REVIVAL PERIOD

Abstract. The article provides a historical point of view on foreign language teaching and learning in Bulgaria while analyzing certain opinions and conceptions of Bulgarian publishers, writers and teachers regarding this topic, discovered in the prefaces of several books published from 1830's to 1870's. The question of foreign language education during the Bulgarian Revival period is connected not only to the need of intercultural communication within the framework of the multilingual Ottoman Empire as well in the European context, but it also contributes to the development of the Bulgarian linguistic thought during that era. At the same time, the foundational concepts of language intellectualization and internationalization being two of the major goals of the Bulgarian standard language construction process are strongly related to the basic ideas of standardization, cultivation and high prestige of the literary language still in a stage of *shaping*.

Keywords: foreign language education; Bulgarian Revival period; history of Bulgarian linguistic thoughts; Bulgarian 19th century

✉ **Dr. Maria Mitskova, Assist. Prof.**

Department of Language and Specialized Training of International Students
"Paisii Hilendarski" University of Plovdiv
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: m_mitskova@yahoo.com